

Baré Luca

MERLEAU-PONTY A NYELVI KIFEJEZÉS LEHETŐSÉGEIRŐL

Absztrakt

Maurice Merleau-Ponty filozófiájának központi helyét a tapasztalat foglalja el, ugyanakkor abból kiindulva gondolkodása rendkívül sokfelé ágazik, többek között a nyelv és a művészet területére is. Filozófiáját leginkább az mozgatja, hogy elszakadjon azoktól a gondolkodási formáktól, melyek a reflexió útján közelítenek a valósághoz, s ezáltal eltávolodnak a tapasztalatokban megjelenő „megélt” világtól. Úgy véli, hogy eredendően nyitottak vagyunk a világra, a test által közvetlen kapcsolatot ápolunk az abban fellelhető dolgokkal, tehát van egyfajta „eredeti tapasztalatunk” a létezésről. Ezt az eredeti tapasztalatot nem lehet kifejezni a hétköznapi nyelv fogalmaival, ezért filozófiájának célja, hogy megtalálja azt a nyelvet és gondolkodási formát, mely válaszol az észlelés sajátos működésére. E problémára egyfelől a filozófiában talál megoldást, másfelől a művészi kifejezésben. Tanulmányomban azt igyekszem felvázolni, hogy Merleau-Ponty milyen kritikákat fogalmaz meg a konvencionális nyelvhasználattal szemben, és hogy milyen megoldásokat talál a művészet és a filozófia területén arra, hogy annak ellenére, hogy nem tudunk teljesen elszakadni a konvencionális világtól, hogyan tudjuk mégis azon keresztül kifejezésre juttatni azt, ami eredendő tapasztalatunkban számunkra feltárul.

Kulcsszavak: tapasztalat, nyelv, művészi kifejezés

4

MERLEAU-PONTY ON THE POSSIBILITIES OF LINGUISTIC EXPRESSION

Abstract

Experience occupies a central place in Maurice Merleau-Ponty's philosophy, but his thinking branches out in many different directions, including language and art. His philosophy is primarily driven by a desire to break away from forms of thinking that approach reality through reflection, thereby distancing themselves from the "lived" world that appears in experience. He believes that we are inherently open to the world, that we maintain a direct connection with the things found in it through our bodies, and that we therefore have a kind of "original experience" of existence. This original experience cannot be expressed in everyday language, so the goal of his philosophy is to find the language and form of thinking that responds to the specific functioning of perception. He finds solutions to this problem in philosophy on the one hand and in artistic expression on the other. In my study, I attempt to outline Merleau-Ponty's criticisms of conventional language use and what solutions he finds in the fields of art and philosophy so that, even though we cannot completely break away from the conventional world, we can still express through it what is revealed to us in our original experience.

Keywords: experience, language, artistic expression

A fenomenológia elsődleges célkitűzését („vissza a dolgokhoz”) Merleau-Ponty igen radikálisan értelmezi azáltal, hogy az észlelés működését nem a tudatra, hanem a *testi tapasztalatra* alapozza. Ennek eredményeképpen eltávolodik attól az általános beállítottságtól, amely az észlelést az objektivizmus, a reflexió és a tudományos előítéletek szűrőjén keresztül vizsgálja. A testi létezést tartja elsődleges kapcsolatunknak a világgal, mely ennek köszönhetően egy „igazabb” képet mutat arról, mint amit a tudományos diskurzus és a fogalmak közvetíteni képesek számunkra. A filozófia feladata Merleau-Ponty szerint abban áll, hogy az e közvetítéseken túl létező tapasztalatot írja le, mégpedig úgy, hogy azok perspektívái magát a filozófiai leírást se befolyásolják.

Ez a felvetés azért problematikus, mert világmegértésünk Merleau-Ponty által kritika alá vont konvencionális eszközei alapvetően meghatározzák azt, ahogyan a világot értelmezzük, hiszen annak létezői felé elsősorban a tudomány, az objektivizmus és a fogalmiság révén közelítünk. A kérdés tehát abban áll, hogy Merleau-Ponty milyen módot talál arra, hogy megszüntessük, átértelmezzük vagy megreformáljuk ezeket az előítéleteinket – ennek a kísérletnek képezi központi részét a *nyelv* problémája is.

A nyelv gondolkodásunk és értelemadó mechanizmusaink egyik legfőbb eszköze, nem pusztán az emberi kommunikációt teszi lehetővé, hanem általa ruházzuk föl a világ dolgait jelentéssel. A nyelv ebből fakadóan világmegértésünk azon „konvencionális” eszközeinek egyike, melyeket Merleau-Ponty határozottan elutasít. Csakhogy, mivel a nyelvhez kötöten létezünk, így nem is tudjuk azt teljesen felszámolni. Épp ezért a filozófiának is a nyelven keresztül kell megtalálnia a maga kifejezési formáit, melyek csak úgy távolodhatnak el a konvencionális jelentésektől, ha azokat valamilyen formában meg is őrzik, hiszen a „tisztá tapasztalatot” hűen leíró kifejezések is nyelvi kifejezések. Merleau-Ponty szerint a filozófia feladata az, hogy úgy formálja át előzetesen meghatározott fogalmainkat, hogy azok ne pusztán a látható világ nyelvi megfelelői legyenek, hanem segítsenek „előcsalogatni csendjük mélyéről” a dolgokat és „eljuttatni őket a kifejezésig” (Merleau-Ponty, 2020a, p. 17), vagyis a nyelvnek valamiképpen össze kell fonódnia az eredendő testi tapasztalattal, hogy a „megélt világ” nyelve a konvencionalitásnak és az élménynek ebben a kereszteződésében megszülethessen. A nyelvi átformálás azért nagyon fontos, mert lehetőséget ad olyan kifejezési formák megalkotására, melyek a tudománytól eltérően nem határolják el egymástól a létezőket, nem objektív tárgyakként kezelik azokat, ennél fogva nem is elkülönített fogalmak révén határozzák meg jelentéseiket, hanem olyan leírásokban, amelyek megőrzik viszonyaikat és találkozásuk spontaneitását (Merleau-Ponty, 1995, p. 87).

Merleau-Ponty nyelvfelfogását és konvencionalitás-kritikáját nem pusztán a fenomenológiai diskurzus határozta meg, hanem a korszak uralkodó – többek között Nietzschehez, Saussure-höz, a strukturalizmushoz, Blanchot-hoz és a később belőle kibontakozó posztstrukturalizmushoz kötődő – nyelvelméletei is. Ezen elméletek közül az az – elsősorban Nietzsche és Blanchot által képviselt – elgondolás ragadta

meg Merleau-Ponty figyelmét, hogy a nyelvet már nem a valóság legadekvátabb kifejezőjeként és legfőbb értelemadó eszközeként kezelik, hanem megkérdőjelezzik magának a sikeres kommunikációnak a lehetőségét, illetve a kifejezés és a kifejezhetőség minden aspektusát. Merleau-Ponty ebből a valóság nyelvi megragadhatóságából szinte kiábrándult pozícióból kiindulva dolgozza ki saját nyelvelméletét, és többek között ennek hatására kezdi el megvizsgálni a nyelvi kifejezés különféle módzatait, melyek nem korlátozódnak a filozófiai nyelvhasználatra, hanem a művészet és a költészet kifejezési formáit is magukban foglalják.

A továbbiakban azt igyekszem felvázolni, hogy Merleau-Ponty nyelvfelfogása hogyan bontakozik ki a tapasztalatról alkotott elgondolásaival párhuzamosan, s hogy az előbbi hogyan értelmezi újra a gondolkodás, az értelem és egyáltalán a jelentések létrejöttét. Mindemellett azt is igyekszem megvizsgálni, hogy az általa elképzelt nyelvnek milyen szerepe van a filozófiában, hogyan lesz központi mozgatórugója a filozófiai kifejezések létrejöttének, s ez milyen viszonyban áll a művészi (elsősorban irodalmi) kifejezésekkel. A továbbiakban azt is látni fogjuk majd, hogy ezek az elgondolások hogyan emelik ki Merleau-Ponty-t saját fenomenológiai diskurzusából, s hogyan teszik őt részint más diskurzusok részévé (mint amilyen a posztstrukturalizmus). Mindez azt bizonyítja, hogy annak ellenére, hogy Merleau-Ponty filozófiájának középpontjában a tapasztalatról való gondolkodás megreformálása állt, a nyelv problémáit érintő vizsgálódásai is alapvető szerepet töltek be filozófiájában.

1. A nyelv problémája

6

Merleau-Ponty nyelvkritikája a nyelv önkényes jellegének felszámolása iránti igényből bontakozik ki. Azt feltételezzük, hogy a nyelv „merev fogalmai” a világgal kapcsolatos igazságokat juttatnak kifejezésre, ám Merleau-Ponty arra mutat rá, hogy valójában nem bízhatunk sem azokban az elméletekben, sem azokban a tudományos igazságokban, amelyek ilyen önkényesen létrehozott fogalmakon és a rájuk kényszerített jelentéseken alapulnak. Ezek a fogalmak egy olyan konvencionális világot hoznak létre, melyek mentén a dolgok értelmét általában meghatározzuk, ám ez közel sem alkalmazható a tapasztalatainkban adódó világra (Merleau-Ponty, 2020a, pp. 51–52). Merleau-Ponty ennek ellenére nem gondolja, hogy lehetetlen lenne valamiféle értelmet vagy igazságot megfogalmazni a minket körülvevő világgal kapcsolatban, pusztán azt szorgalmazza, hogy azokat ne előre meghatározott nyelvi jelentések mentén fejezzük ki, hanem az észlelési folyamatainkra jellemző spontaneitást tükröző módon (Merleau-Ponty, 2005, p. 108).

A nyelvnek nemcsak az értelem kifejezésében, hanem annak kialakulásában is fontos szerepe van: a nyelv teszi lehetővé, hogy egy gondolat, és rajta keresztül az értelem egyáltalán megszülethessen. A gondolataink nem előzetesen adóttak, nem megfelelőjüket keressük nyelvi apparátusunk segítségével, hanem épp a *beszéd* gesztusán keresztül születnek meg és kapnak valódi jelenlétet (Merleau-Ponty, 2020b, pp. 204–205). Ez az elgondolás nem alaptalan, hiszen valóban akkor formálódnak meg lényegi gondolatok bennünk, ha azok valamiképp nyelvi formát öltenek, és a

beszéden vagy épp írott szövegen keresztül „hangot” adunk nekik. Ennek a gondolatnak találhatjuk meg egyik nagyon korai megfogalmazását Heinrich Von Kleist *A gondolatok fokozatos kialakulásáról beszéd közben* c. esszéjében. Ahogy Kleist írja: „De mivel már van valamiféle, a keresett dologgal távoli kapcsolatban álló homályos elképzelésem, ha merészen belevágok, a beszéd előrehaladtával lelküлетem, ama szükségyszerűségből hajtva, hogy a kezdethez véget is találjon, a zavaros elképzelést a maga teljes tisztaságában fejezi ki, olyannyira, hogy a felismerés, a legnagyobb megdöbbenésemre, a mondat végére készen áll.” (Kleist, 2013, p. 302)

Merleau-Ponty az értelem születését azért köti a beszéd gesztusához, mert kimutatható benne az a működő, eleven folyamat, melynek mentén a világnak valamiféle „elsődleges jelentése” tárul elénk. Ezért fontosabb a fenomenológia nyelvfelfogása annak történeti szempontból való vizsgálatához képest: a fenomenológia a nyelvet a beszélő szubjektum szemszögéből ilyen eleven folyamatként írja le, nem pedig „be-fejezett tényként” kezeli (Merleau-Ponty, 2005, p. 84).

A nyelvet magát is élő, születő állapotában kell vizsgálni, mindazokkal az utalásokkal együtt, amelyek egyrészt a nyelv mögötti tartomány irányába mutatnak és a nyelvet a nyelv által megszólított néma dolgokhoz kötik, másrészt azokkal az utalásokkal együtt, amelyeket a nyelv maga elé kivet, létrehozva ezáltal a megnevezett dolgok szilárd világát. A nyelvet mozgásában, áttételeivel, váltásaival, egyszóval a maga teljes életében kell megragadnunk. A nyelvnek ez az élete az, amely kifejezi és megsokszorozza a csupasz dolgok életét. A nyelv élet, egyszerre a mi életünk és a dolgoké (Merleau-Ponty, 2020a, p. 143).

A nyelvi kifejezésnek tehát a tapasztalathoz hasonlóan van egy olyan „élő” és mozgalmas oldala, amelyet a filozófusnak kell megvizsgálnia. Ahogy a gondolatokat, úgy a szavakat sem kell előzetesen megjelenítenünk magunknak ahhoz, hogy kiejtsük őket, azoknak pusztán az „artikulációs és hangzó lényegével” kell rendelkezünk, mint a testünk egy lehetséges használatával. A test „hangzó fenoménékké” alakítja a szavakat, tehát a beszéd és az abban megformálódó értelem a testi működéseknek köszönhetően születik meg. Ezért mondja Merleau-Ponty, hogy a test „a természetes kifejezés képessége” (Merleau-Ponty, 2020b, p. 206).

A fenti idézet a nyelv kettősségét is érzékelteti: az egyrészt kötődik a tapasztalt világhoz (a „néma dolgokhoz”), a testi tapasztalathoz hasonló spontaneitás jellemzi, másrészt megvan benne a már „megnevezett dolgok szilárd világa” is, vagyis azok a már rögzített jelentések, melyeken keresztül e spontán nyelv utat törhet magának. Ezt Merleau-Ponty *Az észlelés fenomenológiájában* úgy fogalmazza meg, hogy a jelentéseknek több rétegét különíthetjük el egymástól: az első az *egzisztenciális jelentés* rétege, melyet a kifejezés „hív életre” azáltal, hogy a szavakat valamilyen módon egymás mellé rendezi. Ez a jelentés olyasmi, „amit a beszéd nem egyszerűen kifejez, hanem belakja és elválaszthatatlan tőle”, vagyis a nyelvi életnek olyan része, ahol a

jelentések még nem különülnek el egymástól, hanem a szavak spontán elrendeződésében nyugszanak. Csak ebből az elsődleges folyamatból jöhet létre a már elkülönülten létező fogalmi jelentések rétege (Merleau-Ponty, 2020b, p. 206).

Azonban ahhoz, hogy az egzisztenciális jelentés egyáltalán létrejöhessen, szüksége van egy előzetes jelentés-intencióra, melyet Merleau-Ponty *primordiális csend*-nek nevez. A jelentés-intenció olyan űr, olyan hiány, a jelentések olyan *csendje*, melyet csak a beszéd gesztusa képes megtörni és kitölteni (Merleau-Ponty, 2020b, p. 206).

A problémát az okozza, hogy bár valóban létezik a jelentések „spontán”, a szavak sajátos szerveződésében létrejött formája, amely nem azonosítja azokat konkrét tárgyakkal, hanem tulajdonképpen hagyja őket szabadon mozogni, azonban annak mégis szüksége van egy korábban elsajátított szókészletre és a konvencionálisan kialakított jelentésekre. Merleau-Ponty nyelvfilozófiája nem siklik el e probléma fölött, hanem igyekszik artikulálni ezt a nyelvben folyamatosan jelenlévő kettősséget. A jelentés-intenció új jelentések létrejöttének szükségét sürgeti, ám ez az új jelentés csak a már rendelkezésre álló jelentéseken keresztül születhet meg. Akkor kerül felszínre, amikor „A rendelkezésre álló jelentések egy ismeretlen törvényt követve összefonódnak és egyszer s mindenkorra elkezd létezni egy új kulturális lény.” A gondolkodás és a kifejezés e „törvény” hívásának engedelmeskedve jönnek létre (Merleau-Ponty, 2020b, p. 207). Így tehát ennek a spontán módon létrejött nyelvnek együtt kell működnie a hétköznapi nyelvvel, hogy a rögzült jelentéseken túl mást is kifejezzon.

Merleau-Ponty azonban nem gondolja, hogy ez a nyelv kétértelműségektől mentesen, „tisztán” ragadná meg a világ dolgait. Ahogy a fogalmak, úgy ez sem képes egyértelmű jelentéseket létrehozni, melyek készen közvetítenek számunkra valamilyen igazságot, hanem épp ellenkezőleg: a kétértelműség és a homály által pusztán felvillantják az igazság egy szeletét. „Az, ami e nyelvben lényeges volna, az nem az egyes szavak és képek nyilvánvaló értelme, hanem azok a laterális kapcsolatok és hasonlóságok, amelyek a szavak és képek átfordításain, felcserélésein, viszonyain keresztül mutatkoznak meg.” (Merleau-Ponty, 2020b, p. 207) Merleau-Ponty a nyelv esetlegességére emlékeztet (Merleau-Ponty, 2020b, p. 208), amely épp azt közvetíti számunkra, ami a tapasztalatok spontaneitásában is jelen van. A rögzített fogalmak és jelentések eltorzítása, önmagukból való kiforgatása lehetőséget ad e spontaneitás újrateemtésére.

Merleau-Ponty számára tehát az „ideális nyelv” valami olyasmi lenne, ami a konvencionálisan rögzített nyelvben egyfajta „koherens deformációt” (Merleau-Ponty, 1995) létrehozva a világgal kapcsolatos *valódi* (testi) tapasztalataink tükröképét adná. A nyelvi kifejezés célja ebben a kontextusban nem az, hogy megragadja és egy fogalomba zárja a világ dolgait, ezáltal uralma alá vonva őket, hanem az, hogy a világba a tapasztalatot keresztül behatoljon, és arról beszéljen, amit az „üzenni” próbál (Merleau-Ponty, 2020a, p. 52). A nyelvnek nem az a célja, hogy megfejtse a világ titkait és egy „tisztá jelentésbe” zárja, hanem éppen hogy meg kell őriznie ezeket a

titkokat; feladata nem a rejtély felszámolása, hanem „megkettőzése” (Merleau-Ponty, 2020a, p. 113).

A működő, eleven beszéd azért fontos ebben a kontextusban, mert egyrészt a tapasztalat mechanizmusait „utánozza”, megőrzi azok spontán működését, másrészt nyelvi formát is ad azoknak a korábban elsajátított nyelv segítségével.

De ezzel szemben, ha a működő beszédre figyelünk, arra természetességre, amellyel a nyelv konvencióit magáévá teszi a nyelv közegében élő beszéd, ha észleljük, hogy a beszélőben hogyan épül rá a látható és átélt élmény a nyelvre, és fordítva, a nyelv hogyan épül bele a látható és átélt élménybe, ha észre vesszük a néma érzéki tapasztalat tagolódása és a beszéd világa közötti kölcsönhatásokat és áthallásokat és végül ha nem hagyjuk figyelmen kívül a működő nyelvet, amelyet nem kell meghatározott jelentésekre és gondolatokra lefordítani ahhoz, hogy értsük, (...) mert feltárja a megélt tapasztalatnak azokat a mélyben húzódó erővonalait, ahol az élet, a cselekvés, de az irodalom és a költészet nyelve is kialakul: ha tehát mindezeket figyelembe vesszük, akkor ez a működő nyelv, ez a logosz maga az abszolút univerzális téma, a filozófia témája. (Merleau-Ponty, 2020a, p. 144)

Tehát a nyelv és a tapasztalat áthatják egymást, a folyamatos reverzibilitás jellemzi őket. A mondanivalónk mindig a tapasztalathoz kötődik, mindig valamilyen tapasztalatot akarunk kifejezni, csak hogy mivel a nyelvben élünk és gondolkodunk, ezért a tapasztalatainkat némiképp át is formáljuk általa, úgy, hogy valamilyen meg is őrizzük azok esszenciáját. A működő nyelv tehát elválaszthatatlan a tapasztalattól, épp ezért határozza meg azt Merleau-Ponty „univerzális témaként”, s így a filozófia témájaként is.

Ez az idézet nemcsak összefoglalja az eddigieket, hanem tovább is vezet: egyértelművé teszi a filozófia feladatát, amely a működő nyelv vizsgálatában áll, illetve kiemelt szerepet szán az irodalom és a költészet nyelvének is, melyek szintén a tapasztalat vonzásában jönnek létre, és azt próbálják valamilyen formában kifejezni. A későbbiekben látni fogjuk, hogy nemcsak a filozófia, hanem az irodalom (és általában a művészet) is olyan terület Merleau-Ponty számára, ahol a „koherens deformáció” leginkább megvalósulhat, vagyis ahol a leginkább felfedezhetők az általunk tapasztalt világ nyomai.

2. A filozófia és a művészet nyelve

Merleau-Ponty tehát az „ideális nyelvet”, mely a „koherens deformáción” keresztül a megélt tapasztalatokhoz vezethet vissza bennünket, a művészet és a filozófia területén látja megvalósíthatónak. Erre a két területre jellemzőek leginkább azok a „laterális kapcsolatok”, átfordítások, felcserélések, melyek felborítják a nyelv rögzített szabályrendszerét az új jelentések megvalósulása érdekében. Losonczi Alpár Merleau-Ponty filozófiájáról írott monográfiájában úgy értelmezi az utóbbi által előtérbe

helyezett „működő”, dinamikus nyelvet, hogy az tulajdonképpen az írásnak mint koherens torzításnak a folyamatát mutatja be. Maga az észlelés sem tárja elénk készen a világot, pusztán jelentéseket közvetít róla, vagyis nemcsak az írás és a filozófia jellegzetessége ez a közvetettség, hanem az észlelés által már eleve ebben létezőnk (Losoncz, 2010, p. 97). Merleau-Ponty maga is úgy fogalmaz, hogy „minden nyelv közvetett vagy utalásszerű, vagy ha úgy tetszik, néma csend.” (Merleau-Ponty, 1997, p. 145)

A művészi kifejezés lényege éppen ebben a közvetettségben rejlik, mely paradox módon nem távolabb vezet minket a világtól, hanem pontosabb kifejezője lesz annak és az azzal kapcsolatos percepcióknak. Az „igazi beszéd” a csönddel egyenlő, nem nevezi meg a dolgokat, ám pont a megnevezés hiánya teszi őt mégis „beszélővé”, jelentésekkel telivé. Ez azonban nem eredményezi a rögzített fogalmakkal való kapcsolat elvesztését, sőt: „Az író ellenben már előre kidolgozott jelek között helyezkedik el, egy már beszélő világban, s csupán azt a képességet kívánja meg tőlünk, hogy jelentéseinket az általa javasolt jelek sugallata szerint rendezzük el újra.” (Merleau-Ponty, 1997, p. 146)

Merleau-Ponty *A nyelv fenomenológiájáról* c. írásában hangsúlyozza, hogy: „Minden egyes irodalmi vagy filozófiai kifejező aktus hozzájárul a világ visszaszerzésére tett fogadalom megvalósításához, amely a nyelv megjelenésével bejelenti magát, azaz a jelek véges rendszerének megjelenésével, mely azt állítja magáról, hogy elvileg képes minden megjelenő létezőt foglyul ejteni.” (Merleau-Ponty, 2005, p. 105) Ez a gondolat jól illusztrálja, hogy Merleau-Ponty milyen szerepet szán az irodalomnak és a filozófiának: a kettőt együtt tartja a legalkalmasabb területnek arra, hogy „visszaszeresse a világot”, vagyis úgy fejezze ki azt, ahogy az az eredendő testi tapasztalatainkban adódik számunkra. Ehhez szüksége van a „jelek véges rendszerére”, melyet felborítva a tapasztalathoz illeszkedő, új rendszert hozhat létre.

„A világ kifejezésének költészetnek kell lennie, más szóval teljes egészében fel kell ébresztenie és vissza kell követelnie tiszta kifejezőerőnket, mely túl van a már kimondott és már meglátott dolgokon.” (Merleau-Ponty, 1997, p. 152) Merleau-Ponty többször hangsúlyozza, hogy a művészet, a művészi kifejezés csak a világgal való találkozásáról tud beszélni (Merleau-Ponty, 1997, p. 156), így nem véletlen – ha csak a nyelvi szférát vesszük figyelembe –, hogy a világ leginkább az irodalom, a költészet metaforikus, a referenciális nyelvhez képest „homályos” nyelvén keresztül tud kifejeződni. Ezáltal nemcsak a fogalmiság csapdáit kerüli el, hanem megőrzi az „eredendő”, reflexiót megelőző tapasztalat jellegzetességeit is, nem adja „tiszta jelentések” illúzióját, hanem felmutatja a világ és a tapasztalatunk valódi működési mechanizmusait, melyekben az igazság pusztán homályos formában villanhat föl. Merleau-Ponty a festészettel kapcsolatban írja: „A modern festészet, miként a modern gondolkodás általában véve, olyan igazság elfogadására kényszerít bennünket, amely nem hasonlít a dolgokra, nincs külső modellje, sem predesztinált kifejezési eszközei, miközben mégis igazság.” (Merleau-Ponty, 1997, p. 156) Ez ugyanúgy elmondható az irodalmi nyelvről is: ugyanis az éppen a dolgoktól való eltérésében, nem pedig az azokhoz való hasonlóságában mutat föl igazságokat.

A művészi kifejezés hűen tükrözi a test működését: az is ugyanolyan homályos, a szavak éppen olyan spontán módon jönnek létre, mint a gesztusaink, vagyis mind a testi, mind a nyelvi gesztusokban van egyfajta spontaneitás, melyet nem lehet szigorú szabályoknak alávetni (Merleau-Ponty, 1997, pp. 170–171). A műalkotás Merleau-Ponty szavaival élve a „gondolatok negatívját” tartalmazza, és épp azért, hogy nem készen kapott jelentéseket és igazságokat tár elénk, bátorítja a gondolkodást, a jelentések és igazságok kutatását, ezáltal „megtanít minket látni” (Merleau-Ponty, 1997, p. 172). „Az igazsághoz elengedhetetlen, hogy kezdetben és mindvégig olyan mozgásban mutakozzék meg, mely gazdagabb jelentés felé téríti, tereli, irányítja világról alkotott képünket.” (Merleau-Ponty, 1997, p. 173) Az igazság vagy a jelentés nem előttünk van, a beszédn kívül, hanem az „általunk megélt dolgok többlete ahhoz képest, ami már ki van mondva” (Merleau-Ponty, 1997, p. 177).

A filozófia is hasonlóképp működik: olyan nyelvhasználat és kifejezőeszközökkel rendelkezik, melyek a maguk sajátos stílusán keresztül autentikusabb képet festenek a világról. Az ideális filozófia Merleau-Ponty értelmezésében nem olyan, mint a tudomány, nem akarja tiszta és pontos fogalmakkal felruházni a létezőket, hanem olyanként akarja visszanyerni a világ dolgait a nyelven keresztül, amilyenek. „Attól a pillanattól fogva, hogy elkezdte keresni az igazságot, a filozófus nem gondolja, hogy az igazság azért várta őt, hogy igaz lehessen.” (Merleau-Ponty, 1997, p. 174) A filozófia lényege nem a kitűzött cél elérésében keresendő, hanem magának a keresésnek a folyamatában. Mivel a végső igazsághoz nem lehetséges eljutni, ezért a filozófiának is ugyanazok a lehetőségei, mint a művészetnek: a rögzített nyelvi formák „koherens deformációja”, ezáltal egyfajta többlet felmutatása. A filozófia és a művészet sem birtokolni akar, hanem megélni, és ezt a megéltet kifejezés tárgyává tenni.

Merleau-Ponty ezért is beszélhet explicit módon a *Le roman et la métaphysique* c. írásában irodalom és filozófia elkerülhetetlen egymásba fonódásáról: amint minden intellektuális és művészi alkotás a világhoz való viszonyáról akar beszélni, témájuk és célkitűzésük ugyanaz lesz. Az embert a világról szerzett tapasztalata és az arra adott reakciója teszi metafizikává, s ez különbözőképp tematizálva ugyan, de mind az irodalom, mind a filozófia központi problémájává vált. (Merleau-Ponty, 1966 pp. 35–37) Eszerint tehát a Merleau-Ponty által leírt tapasztalat, mely az egyedüli eredendő kapcsolat köztünk és a világ között, csakis a filozófia és az irodalom „nyitott” és nem intézményesített nyelvi világában artikulálódhat.

*

A korszak uralkodó filozófiai- és nyelvelméletei között több olyan tendencia is megfigyelhető, amely Merleau-Ponty filozófiáját is meghatározta. Ezek közé tartozik a tudományos objektivitásra, illetve a fogalmi- és hétköznapi nyelvhasználatra, vagy éppen a nyelv referenciális használatának valóságleíró potenciáljára irányuló kritikák sokasága.

A bevezetésben Merleau-Ponty nyelvfilozófiájára hatást gyakorló elméletek között emlegettem Blanchot elgondolásait, melyek közeli rokonságot mutatnak Merleau-Ponty felfogásával. A Blanchot által képviselt – és majd későbbiekben a poszt-strukturalistákhoz, például Foucault-hoz és Barthes-hoz kötődő – nyelvelmélet célkitűzései párhuzamba állíthatók Merleau-Ponty saját célkitűzéseivel, hiszen az előbbi kiindulópontja is a konvencionális, az általános berögződéseink és a hétköznapi nyelv kritikája, melyek szerint a világ interpretációja során mi magunk állítjuk föl azokat az akadályokat, melyek messzire visznek bennünket annak megértésétől. A hétköznapi nyelv a közvetlenség csalóka látszatával kecsesget, a jelentéseink önkényesek, ezért ahhoz, hogy kifejezzük valódi viszonyunkat a világgal, el kell törölnünk azokat a nyelvi- és gondolkodási formulákat, melyek eddig meghatározták azt, ahogyan arra tekintettünk, és helyükre új szabályrendszert kell felállítanunk. Mindkét szerző (és követőik) a művészetben, az irodalomban és a filozófiában lát lehetőséget ennek az új szabályrendszernek a megvalósítására. Ez persze nem független a modern művészet azon állandó törekvésétől, hogy a meghasonlott világtapasztalatát olyan kifejezőeszközökön keresztül közvetítse, melyek maguk is meghasonlottak. A valóság pontos megragadásához olyan eszközökre van szükség, melyek alkalmazási területén nem csak hogy lehetőség van lerombolni a konvencionális világ építményeit, hanem ahol tulajdonképpen ez követelmény is; a filozófia és a művészet – legalábbis modern formájukban – megfelel ezeknek az igényeknek.

A művészet, az irodalom és talán a filozófia feladata – ahogy Merleau-Pontynál is láttuk – nem az, hogy tiszta és kézzelfogható igazságokat fedezzen föl a világgal kapcsolatban, hanem inkább annak a felmutatása, hogy lehetetlen jól körülhatárolni a valóság értelmét, és épp azért kell legalábbis törekedni a konvencionális nyelv és gondolkodás lerombolására, hogy megmutassuk azok törékeny és illuzórikus voltát. Merleau-Ponty célja az, hogy önmagában szerezzé vissza a tapasztalt világot, mely csak úgy tud megvalósulni, ha a kifejezésen keresztül újrateremtjük a benne található csendet, megőrizzük annak néma jelentéseit. A kiinduló- és az érkező pont is üres, ám ennek köszönhetően beszédesebb is: azt az „igazságot” villantja föl, amit tapasztalunk, az értelem némaságát. Foucault korai munkásságában többek között ezért is állítja párhuzamba a műalkotást és az örületet: az örület maga is „önmagát elfedő”, „hallgató” beszéd, amely nem képes elbeszélni egy mű – mint egy lezárt egész – létrejöttét, csupán azt az „üres formát” jelöli, ahonnan a mű maga származik, a mű hiányzó helyét, melyet nem találhatunk meg, mert soha nem is volt ott. Az „írók” és a „félrebeszélék” (akár az örült) ugyanazt az üres önreferenciát jelölik (Foucault, 1998, p. 34). Az irodalmi nyelv úgy épül be a hétköznapi nyelvbe, mint az örült a társadalomba: folyamatosan „félrebeszélő” diskurzusként, mely annak a nyelvnek a keretein belül nem jelent semmit, pusztán abban az idegen világban, amelyből származik, és amelynek jelentéstelenségébe folyamatosan visszatérve eltűnik. Ez az idegen világ a „mű” és az értelem hiánya.

Merleau-Ponty nyelvfilozófiája bár sokszor „idealisztikusnak” tűnhet, ugyanakkor nagy erénye, hogy nem vitatja el azt az ambivalens viszonyt, mellyel a konven-

cionális világban létezünk. Egyrészt hangsúlyozza, hogy elválaszthatatlanok vagyunk a nyelvtől, általa tanuljuk meg értelmezni a világot, épp ezért nem tudjuk kitörölni a már elsajátított jelentéseket az emlékezetünkéből, azok meghatározzák a világot, ahogy a világtapasztalatunk is a nyelvünket. Viszont éppen ezért van lehetőségünk átformálni a hétköznapi nyelvhasználatunkat, annak fényében, ahogy a világot tapasztaljuk – a művészet ebben lehet segítségünkre. Merleau-Ponty filozófiája éppen azért nagyon jelentős, mert nem tőlünk különállóként és függetlenként kezeli a valóságot, hanem megvilágítja azt, hogy annak aktív részeseiként létezünk, és aktívan formáljuk azt mind a nyelvhasználatunkkal, mind a gondolkodásunkkal. Azt gondolom, hogy épp ezért kritizálja leginkább a tudományos gondolkodást és a nyelvet, mert épp e két területen felejtjük el leginkább ezt a viszonyunkat a világgal, és azt mindig egy fogalomban vagy egy elméletben akarjuk rögzíteni, miközben az folyamatosan – a mi közreműködésünkkel – változik. A művészet és a filozófia a maga eszközeivel megmutatja ezeknek az elgondolásoknak a törésvonalait, és ennek a spontán, mozgalmas, változó világképnek a részeseivé válnak. Azt gondolom, hogy Merleau-Ponty filozófiája – bár befejezetlen maradt – bizonyos szempontból elérte célkitűzéseit: visszanyerte észleleteink világának egy szeletét.

Irodalom

- Foucault, M. (1998). Az örület és a mű hiánya (Romhányi Török G., Ford.). In *A fantasztikus könyvtár* (pp. 28–35). Pallas Stúdió.
- Kleist, H. v. (2013). A gondolatok fokozatos kialakulásáról beszéd közben (Forgách A., Ford.). In *Próza* (pp. 302–307). Kalligram.
- Losoncz, A. (2010). *Merleau-Ponty filozófiája*. Attraktor.
- Merleau-Ponty, M. (1966). *Le roman et la métaphysique*. In M. Merleau-Ponty, *Sens et non sens* (pp. 34–51). Nagel.
- Merleau-Ponty, M. (1995). *La prose du monde*. Gallimard.
- Merleau-Ponty, M. (1997). A közvetett nyelv és a csend hangjai (Szávai D., Ford.). In Bacsó Béla (Szerk.), *Kép, fenomén, valóság* (pp. 142–177). Kijarat.
- Merleau-Ponty, M. (2005). A nyelv fenomenológiájáról (Sajó S., Ford.). In *A filozófia dicsérete* (pp. 81–109). Európa.
- Merleau-Ponty, M. (2020a). *A látható és a láthatatlan* (Farkas H. & Szabó Zs., Ford.). L'Harmattan.
- Merleau-Ponty, M. (2020b). *Az észlelés fenomenológiája* (Sajó S., Ford.). L'Harmattan.